

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-02

УДК 316.344:316.722+355.01

СПРИЙНЯТТЯ МІЛІТАРИЗМУ Й МІЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Шандор Федір Федорович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, каб. 227, м. Ужгород, 88014, Україна, e-mail: fedir.shandor@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0515-0596>

Токар Маріан Юрійович – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, каб. 227, м. Ужгород, 88014, Україна, e-mail: marian.tokar@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8426-4481>

У статті досліджуються питання сприйняття громадянським суспільством феноменів мілітарної культури, мілітаризму, мілітаризації в екстремальних соціально-політичних обставинах; обґрунтовуються тенденції їхнього поширення та популяризації в сучасному українському суспільстві. Зазначається, що мілітаризація впливає на громадянську свідомість, формує уявлення про безпеку і захист, що можуть як підтримувати, так і загрожувати демократії та цінностям громадянського суспільства. Аргументується думка, що сучасні глобалізаційні процеси, гібридні політики, війни та військові конфлікти змушують замислитися про важливість та захист демократичних цінностей. Визначаються позитивні й негативні аспекти мілітаризації та поширення мілітарної культури. Акцентується як на можливостях героїзації мілітарного контексту під час війни, соціальної мобілізації громадян, проявах патріотизму в інтересах національної безпеки, так і на ймовірності конфлікту між військовими і загальносуспільними цінностями, загроз соціокультурному розвитку, громадянським свободам та правам. Аналізуються основні елементи мілітарної культури, а також сприйняття цього феномену українцями. Доводиться, що феномени мілітаризму та мілітарної культури слід сприймати як універсальні явища, що мають вплив на всі сфери людської життєдіяльності. Здійснюється пошук символізму в мілітаризації у контексті російсько-української війни, загроз державотворенню та розвитку громадянського суспільства. Наголошується, що мілітаризація та готовність людини захищати цінності громадянського суспільства за допомогою активності, саморозвитку, освіти взаємодіють в особливий спосіб навіть у складні для державотворення часи.

Ключові слова: мілітарна культура, мілітаризм, мілітаризація, демократичні цінності, громадянське суспільство, патріотизм, соціальна мобілізація.

Для цитування: Шандор Ф. Ф., Токар М. Ю. Сприйняття мілітаризму й мілітарної культури в сучасному громадянському суспільстві: теоретико-методологічні проблеми дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2025. Випуск 54. С. 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-02>

How to Cite: 'Sandor F., & Tokar M. (2025) 'Problems of perception of militarism and military culture in modern civil society'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*, 54, pp. 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-02> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. У сучасних глобалізаційних процесах, які мають гібридний політичний, економічний, соціальний і соціокультурний вплив на розвиток цивілізації, громадянського суспільства, людство не перестає зустрічатися з феноменами «мілітаризму», «мілітаризації» та «мілітарної культури». Причому ці явища перестали стосуватися виключно процесів ведення (як політики чи ідеології) агресивної воєнної риторики країн, зростання військової сили або збільшення оборонного бюджету, а все більше супроводжують вплив військових інституцій, ідей та практик на всі сфери життя суспільства. А отже – мілітаризація має різноманітні наслідки та впливи на буденну життєдіяльність людей, і тому важливо розуміти вплив мілітаризму як явища і мілітаризації як процесу на стан суспільства незалежно (а подекуди і в залежності) від функціонуючого політичного режиму та політики влади, рівня національної безпеки, стану розвитку громадянського суспільства. Адже у наші часи стає очевидним, що поняття мілітаризму позбувається однобокого негативного пояснення – наприклад, як певна гонка озброєнь, орієнтація країни на

агресію тощо. Сучасні демократичні режими, риторика яких побудована на мирному співіснуванні, також змушені захищати свої цінності завдяки політиці мілітаризації, складовою якої є й мілітарна культура. Тому і в Україні під час російсько-української війни говорять про перспективи «людиноцентричної мілітаризації», «розумної мілітаризації», «технологічної мілітаризації» [9-10; 17], що, вочевидь, не йде всупереч демократичному курсу держави та демократичній (людиноцентричній) орієнтації соціуму, а навпаки – йде у контексті пошуку оптимального варіанту сучасних умов захисту.

Моніторинг відповідних настроїв стосовно сприйняття владою і суспільством тенденцій мілітаризації та поширення в соціумі мілітарної (військової) культури є важливим процесом, що впливає на настрої і почуття громадян країни, яка вже понад десять років є учасником російсько-української війни та захищає свою державну незалежність і територіальну цілісність від агресора.

Необхідно також знати і особливості впливу війни на сприйняття мілітарної культури суспільством, що не було традиційним для українців раніше. А отже, цікавим є вивчення феноменів мілітаризації та мілітарної культури, перспектив соціальної мобілізації, конструювання ідей патріотизму й національної єдності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання джерельної бази з досліджуваної проблеми засвідчує зростання зацікавленості даною тематикою в сучасному українському науково-експертному колі, а також в інформаційно-публіцистичному просторі, причому усі джерела умовно можна поділити на дві групи. До першої з них, що перш за все здійснюють спроби концептуалізовувати та здійснювати теоретичний аналіз ми віднесемо дослідження дуетів авторів В. Добіжа та О. Колесник [3], В. Зливков і С. Лукомська [6], роботи В. Смолянюка [15-16], Г. Трегуб [18], С. Ховрич [21] та ін. [23-24]. Погляд соціології на війну ми знаходимо в працях І. Рушенка [14], С. Хобти [20], соціальний статус, престиж та імідж війська аналізує О. Гончаренко [2]. Важливою та актуальною інформацією слугує і матеріал про національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів [1; 25]. Щодо другої групи джерел, сформованої перш за все інформаційно-публіцистичними повідомленнями, то до них відносяться, зокрема, матеріали М. Ліскович [9], І. Міллер [10], Ю. Тичківської [17] та ін. [22]. Загалом, проблеми війни й адаптації до її умов українського соціуму, вочевидь, постають усе більше в центрі уваги науковців, що є цілком закономірно.

Але всі ці дослідження досі не торкаються найбільш концептуальних та фундаментальних питань власне розповсюдження мілітарної культури, її співвідношення з мілітаризмом, та того, як ці феномени взаємодіють з громадянським суспільством.

Саме тому **метою статті** є концептуалізація сучасного стану сприйняття феноменів «мілітарна культура» та «мілітаризм» громадянським суспільством у різних суспільно-політичних обставинах, а також обґрунтування тенденцій поширення та популяризації цих явищ в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Глобальний стан конфліктності в сучасному світі впливає на зміни усвідомлення сенсу й перспектив людської життєдіяльності й пошуку захищеності суспільних цінностей, які гарантували мирне, стабільне й відносно справедливе існування. Такі гарантії людина очікує від держави й шукає захист в умовах функціонування відповідного політичного режиму, однак останні десятиліття показують, що демократичні режими мають чимало вразливих точок для самозахисту, а відтак вищеназвані гарантії вимагають змін у ставленні до безпеки держави і суспільства, трансформації уявлень про людські взаємовідносини та впровадження інноваційних підходів до реалізації планів їхнього розвитку.

В Україні в умовах російсько-української війни названі питання набувають високого рівня проблем життєвого значення. Стійкість суспільства в умовах російської агресії, виживання держави як політичного і соціального інституту змінюють умови людської життєдіяльності, впливають на свідомість громадян, трансформують їхні уявлення про реальність та бачення завтрашнього дня. Консолідація суспільства, що стала одним із ключових факторів успішної відсічі у перші тижні повномасштабного наступу російських військ на територію України, змушує до пошуку подальших механізмів та інструментів єдності соціуму в контексті розуміння реалій довготривалої війни. Відтак, усе частіше в українському соціумі можна чути риторику «мілітаризму» й поширення «мілітарної культури» при тому, що держава і суспільство й надалі притримуються демократичного курсу розвитку та євроінтеграції, адаптуючись до умов воєнного часу.

Отже, виникають складні особливості такого процесу мілітаризації в згаданих обставинах, що вимагає обґрунтування позитивних й негативних сторін цього явища.

Перш за все, спробуємо розглянути мілітаризацію як соціальний процес, в якому військові структури та ідеї стають видимими суспільством і перебувають у домінуючій позиції в політиці й суспільному житті. Це можна прослідкувати завдяки зростанню впливу військових на прийняття державно-політичних рішень або пріоритетності військового блоку питань серед інших, поширенню воєнної риторики у суспільній дискусії, формуванню підтримки військових дій через медіа, інституціоналізацію військових структур у суспільному (цивільному) середовищі, зміни їхньої ролі в громадському житті, в сферах освіти, науки, культури. Водночас слід розуміти, що мілітаризація може послаблювати громадянське суспільство, обмежуючи права і свободи громадян. Це відбувається в умовах введеного

воєнного стану (відповідного або подібного правового режиму) насамперед за посередництвом збільшення державного контролю за громадянським суспільством та цензури (де виникає особлива увага до свободи слова), обмеження (або контрольному супроводу) діяльності неурядових організацій, переспрямування ресурсів із соціальних програм на потреби оборони і національної безпеки. Такий стан речей часто супроводжується і розширенням можливостей для військово-промислового комплексу, що впливає на економічну та соціальну політику країни.

Соціологи фіксують зазначені вище процеси через зростання військових витрат, що впливає на соціальні програми та добробут населення, зміни умов розвитку оборонної промисловості, що трансформує ринок праці та економічні пріоритети, а також створення передумов для залежності економіки від військових замовлень і зменшення інвестицій в інші сфери життєдіяльності людей [11; 14, с. 44; 22]. Можливі й інші негативні контексти мілітаризації, наприклад, в напрямку впливу на гендерні відносини, адже військові структури ідеалізують маскуліність і часто маргіналізують жіночу роль у суспільстві. Це може проявлятися в поширенні стереотипів про «активних героїчних воїнів» (чоловіків) і «пасивних берегинь» (жінок), про обмежену участь жінок у військових структурах і мінімізацію їх ролі у прийнятті політичних рішень, пов'язаних із безпекою та обороною, а також у схильності до ризикованої поведінки у чоловіків, зокрема у зростанні насильства та сексуальної агресії в мілітаризованих суспільствах або слаборозвинених громадянських суспільствах [7, с. 5-16].

Разом із тим мілітаризація сприяє й масовому позитивному соціальному сприйняттю вищеописаних феноменів та процесів (які ми вище оцінили як загрозливі) і спонукає до зростання почуття патріотизму серед суспільного загалу. У таких умовах можна прослідкувати, яким чином через мілітаризацію конструюються ідеї патріотизму та національної єдності: адже військова риторика часто використовується для консолідації суспільства перед зовнішньою загрозою (як «оборонна культура»), під час війни, у період необхідності захисту державності, і це властиве в тому числі самозахисту демократичних режимів. Звичайно, такі обставини використовуються недемократичними режимами для виправдання агресивної зовнішньої політики або спонукають (провокують) до ведення війни, збройних конфліктів тощо [23, с. 61].

Але в контексті захисту демократії та її цінностей, вважаємо, демократична держава у співпраці з громадянським суспільством використовують мілітаризацію як підставу для формування ідеалів героїзму, пов'язаних з військовими діями, піднесення військових як прикладу для наслідування в суспільстві, об'єднання суспільства проти певної загрози, причому створення «образу ворога» здійснюється за об'єктивними (реальними) даними. В недемократичних державах для формування «образу ворога» часто використовують і методи гібридної війни з інформаційно-маніпулятивним та пропагандистським підтекстом [19, с. 67-69]. Поряд із цим, реакція громадян на мілітаризацію може впливати і на формування внутрішньої та зовнішньої політики країни, зокрема на її участь у воєнних конфліктах, альянсах та міжнародних військових угодах. Також і міжнародні конфлікти можуть впливати на роль організацій (так само й міжнародних міжурядових та неурядових) у контролі над мілітаризацією, а міжнародні конфлікти – на рівень мілітаризації у різних країнах.

Крім того, дослідження феномену мілітаризації часто включає аналіз її впливу на безпекову політику, зокрема, дослідження того, як страх перед зовнішніми загрозами може бути використаний для виправдання політики мілітаризації, збільшення в бюджеті держави військових витрат, а також для посилення державного контролю за громадянським суспільством. Загалом, до таких питань у сфері національної безпеки можна наразі віднести: оборонну здатність країни, стратегічне планування та розвиток державних доктрин, безпеку кордонів і гарантії територіальної цілісності, міжнародну військову співпрацю, кібербезпеку та інформаційну безпеку, мілітаризацію економіки, мобілізацію населення та резервів, ядерну і стратегічну зброю, мілітаризацію суспільної свідомості тощо.

Як бачимо, мілітаризація показує себе складним соціальним процесом, що має як позитивні (захист і безпека), так і негативні наслідки (збільшення насильства, обмеження прав та свобод, послаблення соціальних інститутів). А соціологічні дослідження дозволяють зрозуміти, яким безпосередньо чином мілітаризація впливає на різні аспекти суспільного життя, так само, як і громадянське суспільство може реагувати на ці виклики, відстоюючи демократичні цінності та соціальну справедливість [18; 22]. Підкреслимо, що водночас мілітаризація може виступати парадоксальним феноменом, який впливає на розвиток громадянського суспільства, його цінності та готовність людей захищати ці цінності.

Тут ми пропонуємо розглядати проблему з різних позицій. Наприклад, з одного боку, мілітаризація як соціальний феномен може проявлятися в збільшенні витрат на оборону, в розвитку нових військових технологій і розширенні військових структур, відволікаючи ресурси від соціокультурних потреб (через підвищення військових витрат), посилюючи військову присутність у повсякденному житті людей (включаючи військові паради, рекламу та вплив на медіа), створювати атмосферу постійної готовності до конфлікту (військова присутність у суспільстві). Разом із тим, з іншого боку, вона може пропагувати соціально конструктивні правила, цінності та ідеології, зокрема такі, як дисципліна, патріотизм і відповідальність, а також впливати на суспільне сприйняття цінностей та норм, формуючи уявлення про

позитивну роль війська в суспільстві (мілітарна (військова) культура). Продовжуючи цю логіку, можна передбачати, що мілітаризація і мілітарна культура можуть спонукати до свідомого бажання й готовності людини захищати як державу від зовнішньої агресії, так і цінності громадянського суспільства.

Звісно, виходячи з останнього, це може бути й реакція на загрози для держави і суспільства виклики. Так, при демократичному режимі це природний вияв безпеки і захисту громадян, держави, цінностей демократії: готовність людини захищати права людини та соціальну справедливість може проявлятися в активній участі у політичному житті, протестах та кампаніях на підтримку цих цінностей, але навіть і в готовності до їх захисту на полі бою (у немирний спосіб – повстання, революція, війна). Мирним шляхом людина може відчувати і демонструвати відповідальність за захист громадянських прав і свобод через участь у волонтерських програмах, соціальних ініціативах, культурних проєктах, що підтримують громадянське суспільство, а також в діяльності легальних мілітаризованих об'єднаннях [24, с. 324-325].

Важливо детально проаналізувати та зрозуміти вплив мілітаризації зі соціокультурними наслідками, її присутність в культурних й соціальних нормах, формування суспільного клімату, світогляду і поведінки, де військові цінності та норми можуть ставати домінуючими. Це перш за все відноситься до проблематики сприйняття громадянським суспільством та громадянами мілітарної культури, яка може впливати на соціальні відносини і культурні традиції. Зміни в пріоритетах і цінностях суспільства, що викликані мілітаризацією, можуть змінювати і спосіб життя та соціальні очікування.

Отже, мілітарна (військова) культура має збірний образ як сукупність ідей, цінностей, норм, традицій, символів і поведінкових моделей, які розвиваються в суспільстві під впливом воєнної сфери або в певних групах (наприклад, у військових структурах) [23, с. 61]. Вона відображає ставлення суспільства або окремих його частин до військової служби, воєнних дій, війни, захисту Батьківщини, а також визначає те, як армія та військові традиції впливають на національну ідентичність та свідомість громадян. Але також ще це ж є специфічною субкультурою, що складається з елементів суспільної свідомості та духовного життя, які пов'язані з воєнно-політичними, воєнно-економічними, воєнно-соціальними та іншими процесами, які є визначальними для успішного функціонування та розвитку воєнної (оборонної) сфери [16, с. 89]. Мілітарна культура відноситься до набору цінностей, норм і практик, які визначають стан суспільства в умовах війни, військове життя і поведінку людей, які перебувають (перебували) в епіцентрі воєнних чи навколовоєнних подій. Вона може суттєво впливати на суспільство як у позитивному, так і в негативному сенсі. Так, основними елементами мілітарної культури можуть виступати:

1. *Військові цінності та норми:* військова дисципліна, патріотизм, відданість Батьківщині, хоробрість, честь і готовність до самопожертви заради держави або народу, повага до ієрархії та лідерства, де підлеглі чітко дотримуються наказів командування. У даному контексті слід розрізняти військових як тих, які служать у збройних силах на професійній основі, які повинні дотримуватися спеціальних норм, відповідати службовому становищу, дисципліні тощо, і невійськових як цивільних, які симпатизують військовим цінностям, підтримують їх, готові долучитися у разі необхідності до лав збройних сил, стати захисниками Батьківщини зі зброєю в руках тощо. Особливий стан соціуму (наприклад, в умовах війни) часто спонукає до відчуття спорідненості військових і невійськових громадян, консолідує державу і суспільство, знімає або нівелює уявні перешкоди до національної єдності.

2. *Традиції, символи та ритуали:* військові ритуали (церемонії, паради, обряди) та символи (прапори, емблеми, логотипи, герби, інші ідентифікаційні знаки, пісні-гімни, однострої, стиль одягу), які є частиною формування особливого духу та колективної ідентичності, єдності як у збройних силах, так і в суспільстві, відзначення пам'ятних дат, пов'язаних із перемогами, військовими конфліктами або героями, що відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості. Після початку повномасштабної агресії РФ проти України у 2022 р. символізм мілітарної культури особливо позначився на моді, зокрема стилі одягу, що швидко «вловили» й виробники. Причому принциповим він став серед владної еліти (від Президента, працівників його Офісу, окремих керівників міністерств і народних депутатів до деяких голів обласних, районних державних (військових) адміністрацій, мерів міст, керівників тергромад, держслужбовців різних рівнів). Також такий стиль увійшов у моду й серед простих громадян, але про масовість цього явища говорити не приходиться. За особистим спостереженням авторів на прикладі Закарпатської області у цьому аспекті відчутні як позитивні, так і негативні моменти. Так, він асоціюється з підтримкою сил ЗСУ, симпатією до їхньої діяльності, гордістю, співчуттям, волонтерством, ідентифікацією за родинною ознакою з військовими, або ж просто як один зі стилів одягу тощо, причому це стосується різновікових і різногендерних груп населення незалежно від соціального, етнонаціонального й релігійного стану. Натомість негативне сприйняття «military style» переважно пов'язане з відсутністю подібних традицій, дратівливістю через надмірну апроприацію професійного дрес-коду або ж носіння такого одягу в недоречних контекстах, але найбільш негативне це сприйняття – через асоціацію з працівниками ТЦК, більше пов'язане з непрофесійною та неетичною поведінкою окремих його представників.

3. *Виховання та навчання*: військове виховання, починаючи з таких дитячих і молодіжних програм, як військові навчальні заклади, патріотичні клуби, кадетські програми, що підкреслюють важливість оборони держави, і закінчуючи спеціалізованою підготовкою військовослужбовців, яка включає не лише технічні навички, а й формування відповідної мілітарної свідомості. У державах із потенційно нестабільними (передусім у політичному і геополітичному розумінні) й історично складними територіальними сусідами готовність до конфлікту й військового зіткнення є життєво важливою нормою стійкості суспільства та виживання держави, питанням національної безпеки держави. Відтак, системна робота з різними поколіннями громадян, які повинні розуміти високу ймовірність складних життєвих обставин, має здійснюватися на всіх рівнях та із залученням державних і недержавних інституцій. Основними центрами освітньо-виховної підготовки повинні стати навчальні заклади різних рівнів акредитації, для яких, відповідно до вікового статусу слухачів, мають бути розроблені спеціальні програми. Функції допоміжних центрів підготовки й інформаційної просвіти можуть бути покладені й на неурядові організації (наприклад, «Пласт», напівмілітарні об'єднання, ветеранські організації та центри (хаби) [8] та ін.), які у залученні експертних і професійних кадрів, волонтерів можуть бути більш мобільними й включати до відповідного вишколу старші покоління громадян, різні соціальні групи, етнонаціональні спільноти тощо. Усі ці заходи мають бути включені у державні програми і стати стратегічним пріоритетом.

4. *Патріотизм і націоналізм*: мілітарна культура зазвичай тісно пов'язана з націоналізмом та патріотизмом, наголошуючи на важливості захисту держави від зовнішніх загроз і готовності боротися за її незалежність. У даному контексті важливо чітко розуміти і розрізняти суто політико-ідеологічні та емоційно-почуттєві категорії: тут поняття націоналізму не ідеологізується в політичному сенсі, а асоціюється зі звичним патріотизмом, національною єдністю, любов'ю до Батьківщини. Відповідно, й результат таких проявів має бути націлений на готовність громадян до захисту своєї країни. Причому це стосується не тільки представників збройних сил, цей параметр ми відносимо й до всіх тих, хто в силу своїх компетенцій, стану здоров'я, можливостей і навіть бажань може бути залучений до широкого фронту захисників держави. Водночас це є і показником рівня національної єдності та консолідації суспільства, його стійкості, виживання (резильєнтності) держави. Звісно, що відповідне сприйняття соціумом має бути наслідком системної та синергетичної просвітницько-інформаційної кампанії з національно-патріотичним орієнтиром державних і недержавних інституцій, що провадилась би при підтримці державних та інших донорських (грантових) програм, медіаакторів, навчальних закладів, сектору інституцій громадянського суспільства. І все це повинно супроводжуватися державою на найвищому рівні з нормативно-правовим корегуванням та методологічним навантаженням. Наріжним каменем цієї проблеми повинне стати системне національно-патріотичне виховання молоді [1; 25, с. 632-634]. Видається, що тільки таким чином можна досягнути успіхів у трансформації свідомості українського суспільства, що тільки так у громадян (зокрема, й молоді) буде закладено традиції та міцний фундамент патріотичної свідомості, відповідальної громадянської позиції й готовності захищати державно-національні інтереси і в далекій перспективі.

5. *Ідеалізація та героїзація військових, військової служби, воєнних подій*: ідеалізація та героїзація солдатів і офіцерів, волонтерів, військових подвигів, особливо тих, хто проявив виняткову мужність на полі бою, меморіалізація (як процес збереження спогадів про людей або події через віднайдення забутих та створення нових місць пам'яті) [5], комеморація (як процес пам'ятання) [4] тощо. Така героїзація та ідеалізація сприяє підтримці високого статусу військової служби у суспільстві, зображує військових і тих, хто їм допомагає як еталон мужності, честі та патріотизму. Це стосується і тих героїв чи подій, які пов'язані з військовими чи воєнними діями (наприклад, медики, волонтери та ін.), причому мова йде як про живих героїв, так і загиблих. Важливо, щоб героїзація та ідеалізація військових, ветеранів, волонтерів не була надмірною (з перебільшеною роллю і значенням), інформаційно неправдивою чи викривленою, оскільки це може зашкодити як об'єкту, так і предмету цього процесу, причому це відноситься і до політик меморіалізації та комеморації, які повинні постати на державному рівні позитивними ефектами не тільки мілітарної культури, а й загальної культури громадянського суспільства, мати системну підтримку держави, бути методологічно витриманими, тощо.

6. *Соціальна роль армії*: армія (військо) часто відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та згуртованості, а в багатьох країнах мілітарна культура є основою для підтримання національної єдності, особливо під час криз, соціальних конфліктів, зовнішніх воєнних загроз та агресій, формує почуття безпеки та стабільності, а військові подаються ключовими захисниками держави. Російсько-українська війна показує, що армія «активно взаємодіє з цивільним населенням, зокрема у сферах гуманітарної допомоги, рятувальних операцій та інших формах взаємодії, спрямованих на підтримку і сприяння національному розвитку» [13, с. 88-90], і такі особливості й визначають соціальну роль і значення армії в сучасному українському суспільстві. Крім того, важливими є і незмінність соціального статусу, престижу та іміджу військових та армії як одного «з якісних показників воєнної політики держави, які повинні підтримуватися системою державних заходів щодо всебічного забезпечення мілітарного соціуму» [2, с. 52]. Вважаємо, що в умовах перманентних загроз із боку агресивних сусідніх

країн соціальний статус військового як професійного захисника державної незалежності й територіальної цілісності має бути на високому рівні й відзначатися стабільною увагою та підтримкою з боку держави і суспільства. Це стосується не тільки періоду служби чи виконання службових обов'язків на професійній основі, а й поза цим – у статусі ветерана, військового пенсіонера, учасника бойових дій тощо. Соціальний, психологічний, медичний, правовий та інші види захисту цієї категорії громадян не повинен носити формальний чи ситуативний характер.

Отже, мілітарна (військова) культура може мати значний вплив на політику, суспільні цінності, медіа, а також на виховання громадян у державі й по-різному сприйматися громадянським суспільством. Вона має свої історичні корені і в Україні [6], і в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, плинності глобалізаційних процесів, які часто носять кризовий характер, прояви мілітарної культури в суспільному середовищі знаходять дедалі більше уваги й зацікавленості незалежно від наявного політичного режиму. У суспільствах же із сильною мілітарною культурою її роль значно зростає, причому особлива увага часто приділяється розвитку військових можливостей та підготовці громадян до захисту своєї країни. Відбувається універсализація мілітаризації, як про неї писав український історіософ Олег Ольжич: «Мілітаризм – це універсальний світогляд і мораль, що формує людину і народи... Мілітаристичний світогляд ушляхетнює життя, покликаючи в ньому: відвагу, мужність, вояцьку товариськість, почуття вищого обов'язку і честі...» [12, с. 144].

Висновки. Таким чином, мілітаризм, як специфічна культура, є універсальним явищем і має вплив практично на всі важливі сфери людської життєдіяльності:

- *політичну*: мілітарна культура може впливати на політичні рішення та формувати політичний курс країни, а в деяких державах військові інтереси мають вагомий вплив на владу, що може призводити до мілітаризації внутрішньої та зовнішньої політики;

- *соціальну*: військові можуть займати почесне місце в суспільстві, а служба в армії може вважатися соціально значущою та престижною, у соціумі може формуватися почуття солідарності та відповідальності серед громадян;

- *культурну*: мілітарна культура часто знаходить відображення у мистецтві, літературі, кіно та музиці, наприклад фільми про війну, військові меморіали та пам'ятники, святкування військових перемог – це все формує уявлення про героїзм, військову доблесть та роль армії у суспільному житті). В українському соціумі наразі ці феномени ще не є чіткими.

Взаємодія між мілітаризацією та громадянськими цінностями є складним і часто суперечливим процесом, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства. Так, серед позитивних аспектів слід виділити зміцнення національної безпеки, що, своєю чергою, може сприяти національній єдності, стабільності та захисту громадянських прав у ситуаціях зовнішньої загрози, а військові дослідження і розробки можуть призвести до технологічних інновацій, які згодом використовуватимуться в цивільному секторі, підвищуючи якість життя і забезпечуючи нові можливості для громадян. Одночасно серед найбільш негативних аспектів мілітаризації слід назвати можливість обмеження громадянських прав і свобод, таких як свобода слова, право на протест, опозицію, приватність особистого життя громадян та ін. В умовах стану війни, правового стану воєнного часу, підвищеної військової присутності можуть бути введені обмеження, які загрожують демократичним принципам, а також може здійснюватися активне просування військових ідей, ідеологій і цінностей (воєнна пропаганда, мілітарна риторика), що може призводити до формування відповідного суспільного клімату, в якому військові цінності підмінюють або пригнічують громадянські, зокрема такі як терпимість, соціальна справедливість і права людини. Це можуть бути й зміни бюджетних пріоритетів, тобто витрати на військові потреби відволікатимуть ресурси від соціальних і культурних потреб, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальні програми, що може негативно впливати на якість життя громадян. Водночас варто пам'ятати, що мілітаризація і готовність людини захищати цінності громадянського суспільства взаємодіють в особливий спосіб навіть у складні для державотворення часи. Мілітаризація може впливати на громадське життя і формувати виклики для громадянських цінностей, тоді як готовність людей захищати ці цінності через громадянську активність, освіту і підтримку прав людини є важливим аспектом розвитку здорового громадянського суспільства.

Саме тому мілітаризація має і в подальшому досліджуватися соціологами, особливо в умовах українського суспільства. Тут особливо важливими, як нам видається, будуть дослідження стратегій самозбереження та самовідтворення громадянського суспільства у взаємодії з мілітаризмом, формування гібридних та складних способів співіснування та співпрацювання, динаміка культурних та субкультурних форм в суспільстві в таких умовах, а також конструювання нових інституційних утворень, які стануть адаптивними відповідями суспільства на специфічні умови існування.

Список використаної літератури:

1. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів* [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>

2. Гончаренко О. Соціальний статус, престиж та імідж збройних сил: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 8. С. 44–54
3. Добіжа В.В., Колесник О.В. Особливості формування мілітарної культури в українському суспільстві. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2018. Вип. 80. С. 66–76. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001066700>
4. Довгополова О. Комеморація війни: питання стратегії і практики. *Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 2023. 20 червня. URL: <https://uamoderna.com/blogy/10233/>
5. Дробович А. 9 принципів меморіалізації. Якою може бути пам'ять про війну. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>
6. Зливков В., Лукомська С. *Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія*. Київ, Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 140 с.;
7. Кон І. Гегемонна маскулінність як чинник чоловічого (не)здоров'я. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 4. С. 5-16
8. Лабик А. В УжНУ відкрили перший на Закарпатті Центр ветеранського розвитку. *Медіацентр*. 2024. 15 липня. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-vidkryly-pershij-na-zakarpatti-tsentr-veteranskoho-rozvytku/2024-08-15-62938>
9. Лісович М. Розумна мілітаризація України: як стримувати ворога після Перемоги. *Укрінформ*. 2022. 29 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603478-rozumna-militarizacia-ukraina-mae-svij-dosvid-organizacii-oboroni-ale-pisla-peremogi-gotova-skoristatisa-j-cuzim.html>
10. Міллер І. Як перемогти сильнішу Росію? Волонтерка Берлінська дала рецепт. *Главком*. 2024. 19 серпня. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jak-peremohti-silnishu-rosiju-volonterka-berlinska-dala-retsept-1016059.html>
11. Огляд впливу війни на промисловість України та прогноз перспектив в економіці. *Український союз промисловців і підприємців*. 2022. 27 липня. URL: <https://uspp.ua/news/actual/2018/ohliad-vplyvu-viiny-na-promyslovist-ukrainy-ta-prohnoz-perspektiv-v-ekonomitsi>
12. Ольжич Олег (Кандиба). *Українська історична свідомість. Українська історіософія XIX–XX ст.: Антологія у 2 частинах / упор. В.О. Артюх*. Суми: Вид-во СумДУ, 2011. С. 136–149
13. Постол А.В. Українська армія: виклики та перспективи у вимірі російсько-української війни. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 31 січ. 2024 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: О. О. Безрук та ін.]*. Харків, 2024. С. 88-90
14. Рущенко І.П. Соціологія на війні. *Український соціологічний журнал*. 2017. Вип. 1–2. С. 43–52
15. Смолянук В.Ф. Мілітарна культура українства: від історичного символізму до державотворчої практики. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. № 3–4. С. 142–154. URL: http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgibin/irbis_nbu/cgibin/irbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=nivanb_2015_3-4_13
16. Смолянук В.Ф. Мілітарна культура українського суспільства: історія і сучасність. *Історико-політичні студії*. 2015. № 2. С. 88–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_11
17. Тичківська Ю. Людиноцентрична мілітаризація: як Україні вистояти і прорватися. *Українська правда*. 2024. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/17/7446838>
18. Трегуб Г. Кількість vs якість. Про сучасну мілітарну культуру. *Український тиждень*: 2019. 30 січня. URL: <https://tyzhden.ua/kilkist-vs-iajist-pro-suchasnu-militarnu-kulturu/>
19. Феськов І.В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76
20. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2016. Вип. 5, 302. С. 126–150
21. Ховрич С.М. Мілітарна культура українців. *International scientific conference. University of Ljubljana*. February 23-24: Любляна, 2024. С. 118–121. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/422/11297/23555-1?inline=1>
22. Чи потрібна мілітаризація українського суспільства: ставлення громадян (березень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. 15 травня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militaryzatsiiaukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024>
23. Чуприна Ю. Інтеграція явища «воєнна культура» у межах культури соціуму. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2021. Випуск 39. С. 59–65. URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/497/514>
24. Шевченко М.М., Єфімова В.В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 6. С. 323–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_63
25. Шевчук Г. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 630–635. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів : автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Отримано 08.012025

Прийнято до друку 14.022025

PROBLEMS OF PERCEPTION OF MILITARISM AND MILITARY CULTURE IN MODERN CIVIL SOCIETY

Sandor Fedir – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 14 Universytetska St., room 227, Uzhhorod, 88014, Ukraine, e-mail: fedir.shandor@uzhnu.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0515-0596>

Tokar Marian – Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 14 Universytetska St., room 227, Uzhhorod, 88014, Ukraine, e-mail: carpatia.doslid@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8426-4481>

The issues of modern perception by civil society of the phenomena of «military culture», «militarism», «militarization» in various socio-political circumstances are investigated and the trends of their spread and popularization in Ukrainian society are substantiated. It is pointed out that militarization affects the public consciousness, forming perceptions of security and protection, which can both support and threaten democracy and the values of civil society. It is suggested that modern globalization processes, hybrid policies, wars and military conflicts make us think about the importance and protection of democratic values. The positive and negative aspects of militarization and the spread of military culture are shown. In particular, the emphasis is on the possibilities of heroizing the military context during the war, social mobilization of citizens, manifestations of patriotism in the interests of national security. On the other hand, the danger and probability of conflict between military and public values, threats to socio-cultural development, civil liberties and rights are shown. An analysis of examples of the main elements of military culture is offered, taking into account the author's observations, as well as the negative or positive perception of this phenomenon by Ukrainians. As a result, it is proven that the phenomena of «militarism» and «military culture» should be perceived as universal phenomena that have an impact on all important spheres of human life. The search for symbolism in militarization in the context of the Russian-Ukrainian war, threats to statehood, and other vicissitudes of society's development was carried out. It is also emphasized that militarization and a person's willingness to protect the values of civil society (with the help of activity, self-development, education) interact in a special way even in difficult times for state building

Keywords: military culture, militarism, militarization, democratic values, civil society, patriotism, social mobilization.

References:

1. Bondarenko, N.V., & Kosyanchuk, S.V. (2022). National-patriotic education in the context of modern challenges [for teachers, methodologists, authors of programs and textbooks, scientists, lecturers, students of vocational and higher education institutions, managers, politicians]. Kyiv: Fenix. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf> [in Ukrainian]
2. Goncharenko, O. (2011). 'Social status, prestige and image of the armed forces: problems and ways to solve them'. *Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine*, (8), 44-54 [in Ukrainian]
3. Dobizha, V.V., & Kolesnyk, O.V. (2018). 'Peculiarities of the formation of military culture in Ukrainian society'. *State and law. Series: Political Sciences*, (80), 66-76. Available at: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001066700> [in Ukrainian]
4. Dovgopolo, O. (2023). 'War commemoration: issues of strategy and practice'. *Modern Ukraine: international intellectual journal*. June 20. Available at: <https://uamoderna.com/blog/10233/> [in Ukrainian]
5. Drobovych, A. (2025). '9 principles of memorialization. What can be the memory of the war'. *Ukrainian Institute of National Memory*. Available at: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-but-y-pamyat-pro-viynu> [in Ukrainian]
6. Zlivkov V., & Lukomska S. (2023). 'Essays on the history of the formation of the military identity of Ukrainians: monograph. Kyiv, Nizhyn: Publisher PP Lysenko M.M [in Ukrainian]
7. Kon I. (2008). 'Hegemonic masculinity as a factor of male (ill) health'. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 5-16 [in Ukrainian]
8. Labyk, A. (2024). 'The first Veteran Development Center in Transcarpathia was opened in UzhNU'. *Mediacenter*. July 15. Available at: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-vidkryly-pershyy-na-zakarpatti-tsentri-veteranskoho-rozvytku/2024-08-15-62938> [in Ukrainian]
9. Liskovich, M. (2022). 'Smart militarization of Ukraine: how to restrain the enemy after the Victory'. *Ukrinform*. October 29. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603478-rozumna-militarizacia-ukraina-mae-svij-dosvid-organizacii-oboroni-ale-pisla-peremogi-gotova-skoristatisa-j-cuzim.html> [in Ukrainian]
10. Miller, I. (2024). 'How to defeat a stronger Russia? Volunteer Berlinska gave a 'recipe''. *Glavkom*. August 19. Available at: <https://glavkom.ua/country/society/jak-peremohti-silnishu-rosiju-volonterka-berlinska-dala-retsept-1016059.html> [in Ukrainian]
11. Ukrainian league of industrialists and entrepreneurs. (2018). 'Review of the impact of the war on the industry of Ukraine and the forecast of prospects in the economy'. *Ukrainian Union of Industrialists and Entrepreneurs*. July 27. Available at: <https://uspp.ua/news/actual/2018/ohliad-vlyvu-viynu-na-promyslovist-ukrainy-ta-prohnoz-perspektyv-v-ekonomitsi> [in Ukrainian]
12. Olzhych, O. (Kandyba). (2011). 'Ukrainian historical consciousness'. *Ukrainian historiography of the 19th–20th centuries: Anthology in 2 parts*. Sumy: Publishing house of SumDU, 2011. pp. 136–149 [in Ukrainian]
13. Postol, A. V. (2024). 'Ukrainian army: challenges and prospects in the dimension of the Russian-Ukrainian war'. *Socialization of the personality in modern socio-cultural and socio-political contexts: materials of the XIV International Scientific and Practical Conference*, Kharkiv, January 31, 2024. Kharkiv. National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, pp. 88–90 [in Ukrainian]
14. Rushchenko I. P. (2017). 'Sociology at War'. *Ukrainian Sociological Journal*. 1–2, 43–52 [in Ukrainian]

15. Smolyanyuk V. F. (2015). 'Military Culture of Ukrainians: From Historical Symbolism to State-Building Practice'. *Scientific and Information Bulletin of the Academy of National Security*, 3–4, 142–154. Available at: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nivanb_2015_3-4_13 [in Ukrainian]
16. Smolyanyuk, V. F. (2015). 'Military culture of Ukrainian society: history and modernity' *Historical and political studies*, 2, 88–97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_11 [in Ukrainian]
17. Tychkivska, Yu. (2024)- 'Human-centric militarization: how Ukraine can survive and break through'. *Ukrainian Pravda*. March 17. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/17_7446838/ [in Ukrainian]
18. Tregub, G. (2019). 'Quantity vs. Quality. About Modern Military Culture'. *Ukrainian Week*: January 30. Available at: <https://tyzhden.ua/kilkist-vs-iakist-pro-suchasnu-militarnu-kulturu/> [in Ukrainian]
19. Feskov, I. V. (2016). 'The Main Methods of Waging Hybrid Warfare in the Modern Information Society'. *Current Problems of Politics*, 58, 66–76 [in Ukrainian]
20. Khobta; S. V. (2016). 'Sociology of War as a Task of Ukrainian Sociology'. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Luhansk. Sociological Sciences*, 5(302), 126–150; [in Ukrainian]
21. Khovrych, S. M. (2024). 'Military culture of Ukrainians' *International scientific conference*. University of Ljubljana. February 23–24: Ljubljana. P. 118–121. Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/422/11297/23555-1?inline=1>
22. Razumkov Center. (2024). 'Is the militarization of Ukrainian society necessary: the attitude of citizens (March 2024)'. *Razumkov Center*, May 15. Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militarizatsiiaukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024g> [in Ukrainian]
23. Chupryna, Y. (2021). 'Integration of the phenomenon of "military culture" within the culture of society'. *Ukrainian culture: past, present, ways of development*. 39, 59–65. Available at: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/497/514> [in Ukrainian];
24. Shevchenko, M. M., & Efimova, V. V. (2012). 'Military culture of Ukrainian society: problems and ways of formation'. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 6, 323–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_63 [in Ukrainian]
25. Shevchuk, G. (2023). 'National-patriotic education of youth in war conditions'. *Scientific innovations and advanced technologies*; 5 (19), 630–635. Available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684> [in Ukrainian]

Authors Contribution : All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

Received 08.01.2025

Accepted 14.02.2025
